

FERENCZ JÓZSEF PÜSPÖK ÉS AZ ERDÉLYI EGYHÁZ ÚJJÁSZERVEZÉSE TRIANON UTÁN

Az erdélyi unitárius egyház Trianon előtti, alatti és utáni életének vezéregyénisége Ferencz József püspök volt, akinek munkássága kétségtelenül beleépül nemcsak az unitarizmus, hanem a magyarság szellemtörténetébe is. Az ő nemzetmentő munkásságának ismerete nélkül aligha tudnánk megérteni és helyesen értékelni különösképpen az erdélyi eseményeket Trianon alatt és után.

Ez a dolgozat az első kísérlet arra - a kutató szakemberek előtt alig ismert önéletrírására alapozva (Napló) -, hogy körvonalazza azokat az eseményeket, amelyeket Trianon jelentett egyházunk és az erdélyi magyarság életében.

1. Ferencz József életrajzát alapos és jól dokumentált munkában Gál Kelemen részletesen megírta, sőt áttekintette korának, azaz az unitárius egyház történetének háromnegyed századát is. Gál munkája azonban 1936-ban jelent meg, amikor a belpolitikai viszonyok nem tették lehetővé Ferencz József ez irányú munkásságának tárgyilagos értékelését.

Ferencz József 1835. augusztus 9-én született Alparéten (Kolozs megye, ma Bábolna), Ferencz József és Balogh Anna negyedik gyermekeként. 1841-ben kezdi meg iskolai tanulmányait a kolozsvári Unitárius Kollégiumban. 1848-ban, amikor a „poézis” osztályban volt, megszakította tanulmányait a forradalom és a szabadságharc kitörése miatt, s csak 1851 szeptemberétől folytatta.

Tanulmányai befejezése után (1855) köztanító és segédlelkész a kolozsvári unitárius egyházközségnél, majd a kolozsvári Unitárius Kollégium rendes tanára lesz.

1857-ben külföldi tanulmányútra indul, amelynek állomásai: Göttinga, Berlin, de a kor szokása szerint - Marosi Gergely akadémista társával - meglátogatta Hollandiát, Belgiumot, Franciaországot és Angliát is (1859. május 11.- június 22.).

Hazatérése után tanár a kolozsvári Unitárius Kollégiumban, majd 1861-ben a kolozsvári egyházközség első lelkészének választják meg. 1876. augusztus 26–27. napjain az Árkoson tartott püspökválasztó zsinaton püspöknek választják. Püspöki tevékenysége, amely egyházunknak több, mint fél évszázadát öleli fel (52 év), a megpróbáltatások ellenére is a szellemi újjászületést és az anyagi megerősödést szolgálta. Egyházunk és népünk történelmének trianoni megpróbáltatása során olyan bölcs és előrelátó intézkedéseket tudott hozni, amelynek a csüggedésben a reményt, az elveszettség érzéseiben nemcsak a megmaradást, hanem a gyarapodást is elősegítették. Egyházépítő és unitárius teológiai munkásságát Rezi Elek teológiai tanár értékelte doktori dolgozatában.

1928. február 19-én halt meg. Temetésére nagy részvét mellett február 21-én került sor a kolozsvári unitárius templomból. Sírja a Házsongárdi temetőben van.

2. Erdélyi viszonylatban nem eléggé indokolt az egyház újjászervezéséről beszélni - nemcsak unitárius, hanem római katolikus, református és evangélikus vonatkozásban is - Trianon után. Ezt azzal indokolnám, hogy az unitárius egyház, és vele együtt a többi magyar keresztény egyházak, az 1918 vége felé bekövetkező hadiállapotok alakulását és a nemzeti érdekeket mellőző magyarországi „dicsőséges forradalom” imbolygását tapasztalva, nemcsak a szivós védekezésre, megmaradásra fordították figyelmüket, hanem az „ esetlegesen” kialakuló - bár senki által nem remélt -, de a békeszerződés által kikényszeríthető újabb élethelyzetre, amely meghatározhatja egyházaink és népünk további sorsát. Az újjászervezés lényegében akkor és ott kezdődött el, közel másfél évvel Trianon előtt.

Ferencz József már 1918. november 8-án aggodalmai, sőt megdöbbenései mellett, már kezdeményez: „Mit írjak? Hogy írjak? Hiszen, ha az október hó végén és november elején történt eseményeket, amelyek még mindig folyamatban vannak, fel akarnám jegyezni, könyvet kellene írnom. Mindenekelőtt megjegyzem, hogy az október 27-re kitűzött főtanácsi gyűlésünket el kellett halasztani, mert híre jön, hogy az oláhok készülnek ismét betörni Erdélybe”. A Háromszék környéki lelkészek és főtanácsi tagok felkészülnek az esetleges menekülésre. Ebben a szorongatott helyzetben az egyház képviselői, nem az Egyházi Képviselő Tanács határozata alapján, hanem Ferencz József neve alatt, levélben értesítik angol, amerikai unitárius testvéreiket, hogy „milyen

veszély vár ránk, ha Erdélyt Romániához csatolják." Egy tájékoztatót is írtak, amelyben kifejezték, hogy „Romániának ehhez sem történelmileg, sem jogilag, sem kulturális, sem földrajzi szempontból joga nincs”. Kérték, hittestvéreiket, hogy a levelet juttassák el Anglia miniszterelnökéhez, és az AEÁ elnökéhez, de legfőképpen kérik, hogy „pártolják ügyünket” hangulat keltésével is.

Alig telik el egy pár nap, és november 15-én egybehívják azt a történelmi jelentőségű értekezletet, amelyen az erdélyi magyar egyházak előjárói képviseltették magukat, és félretéve az évszázadok óta elválasztó hitelvi különbözőségeket, egyház- és nemzetmentő közös feladatokra vállalkoznak. Úgy vélem, hogy az utókor kötelessége köszönettel adózni ezen bölcs és előrelátó egyházfőknek: gróf Majláth Károly római katolikus, Nagy Károly református, Teutsh evangélikus és természetesen Ferencz József unitárius püspöknek.

Az értekezleten megbeszélték a „mostani súlyos helyzetet”, és egy közös főpásztori levélben a híveket „bizalomra kérték”. A történelmi jelentőségű értekezletnek a bizalmas, őszinte és igazán keresztény lelkületű lefolyását Ferencz József így rögzítette Naplójában: „Hogy mennyire simult a római katolikus egyház a protestáns egyházakhoz ezekben a sorsdöntő napokban, talán nem éppen jelentéktelen bizonyíték az is, hogy Majláth engem is tegezésre szólított fel, s ott többek előtt Józsi bátyámnak szólított”.

Érdekes elgondolkoznunk a görög katolikusok magatartásán. Damján görög katolikus esperes értesítette Majláth püspököt, hogy az értekezleten hozott határozatokat ők is magukévá teszik. A november 17-én tartott újabb értekezleten azonban már tartózkodtak az aláírástól, mert abban „mi hivatkoztunk hazánk integritására is.” Damjánék egyetértettek ezzel is, de azt mondták, hogy ők „publicisztikai nyilatkozatot nem tehetnek. Ez majd a békekongresszus dolga lesz”. Világos, hogy magatartásukból hiányzott az őszinteség. Ferencz József meg is jegyzi: „Íme, mégis csak kiütötte a szeg magát a zsákból. Mit nekik a haza integritása.”

1918 december végén az Egyházi Képviselő Tanács (a továbbiakban EKT) elhatározta (dr. Költő Gábor javaslatára) egy általános egyházi munkaprogram kidolgozását, amely valláserkölcsi, szervezeti és gazdasági kérdésekre terjedt ki. A program előkészítésére egy 65 tagból álló ideiglenes nagybizottságot választottak a püspök elnöklete alatt. Sajnos, a bizottság a távolság, a bizonytalan helyzet és az anyagi

nehézségek miatt nehézkesen dolgozott, de a program megszületett, és a munka még Trianon előtt elindulhatott.

Az év karácsonyának közelgésében (december 24-én) ezt jegyzi fel a Naplójában: „...a románok megszállták Kolozsvárt is. Karácsony szombatján angyalok járása helyett kucsmás román katonák. Bizony szomorú karácsony. Ide jutottunk hát a diadalmas forradalommal. Hiszen maholnap az egész Magyar Népköztársaság az ellenség kezében lesz. Északon a csehek és tótok, délen a szerbek és szlovákok, Erdélyben a románok osztozkodnak az ezeréves Magyarországon. Mert ez a megszállás csak az első lépés az elfoglalásra. Ha csak a jó Isten valami csodát nem tesz. Mi lesz velünk s egyházunkkal, ha Erdélyt hivatalosan Romániához csatolják? pedig aligha tudunk ettől megmenekülni. Ki véd meg minket a béketárgyalásokon is. Hiszen ott is ellenségeink ülnek össze s állapítják meg az országhatárokat. Kérdés, hogy nekünk még szót is engednek-e ott? Hiszen a mi magyar kormányunkkal az Antant még szóba sem áll. Eddig legalább is hivatalosan nem ismerte le. De nem folytatom tovább. Könnyeimmel írtam e sorokat is, s valószínűleg, azok már nem apadnak el, amíg én még élek”.

Az események tehát egyre felgyorsulnak, és eléggé kedvezőtlen kilátásokat tükröznek. A helyzet reális felmérése alapján 1919. május 27-én szomorú érzésekkel nyilatkozik: „Ezt is meg kellett érnünk, a román király Kolozsvárra látogatott, és a fogadásra és a város főterén történő tisztelgésre meghívta a prefektuson keresztül az egyházak püspökeit is.” Ferencz József javaslatára a magyar egyházak püspökei egyelőre távol maradtak, és egy közös nyilatkozatot adtak ki indoklással. Jól látja, hogy a körvonalazódó békekonferencia „nem a békét fogja megteremteni, hanem egy újabb háborúnak a magvát veti el”.

1919. június 18-án ismét értesítést küld a Brit és Külföldi Unitárius Társulat főtitkárának, kérvén „ügyünk” támogatását. Aggodalmaskodik, hogy „mi lesz iskoláinkkal államsegély nélkül, ha Románia azt nem adja meg, úgyszintén lelkészeinkkel, akik államsegély nélkül nem élhetnek meg. Szóval kétszeresen fáj a szívem, hogy az a szép haladás, amit püspökségem alatt az egyház tett, most püspökségem 43-ik évében bajtörre jutott s alighanem végleges összeomlás, megsemmisülés fenyeget”. Az egyház azonban Ferencz József vezetésével nem vár tétlenül. A nehézség elé siet, hogy azt elhárítsa. A Háromszéki kör 1919. augusztus 4-én javasolja az egyetemes egyházi adózás bevezetését, amely az államsegély esetleges teljes vagy részbeni meg-

vonása okozta nehézségeket háritaná el. Ferencz József a javaslat kivitelezését vállalta fel. Bár az egyetemes egyházi adózás bevezetése nehézségekbe ütközött, a megvalósítás lehetőségét sohasem adta fel. Egyik körlevelében felelősségteljes magatartásra hívja fel a figyelmet: „Gondoskodni kell a papságról, hogy tisztességesen megéljen”, mert „ma az apostolok sem járhatnak mezítláb, s oszlop apostol sem kíván senki sem lenni”. 1921. május 21-től a román állam ugyan utalt segílyt a lelkészek fizetésének kiegészítésére, de az egyházi iskolák (elemi és középiskola) tanítói és tanárai számára nem. Ez egy állandó küzdelmet jelentett. Az egyetemes egyházi adózás bevezetése mentette meg iskoláink életét.

1919 végén (október 28) ismét levélben kéri a Brit és Külföldi Unitárius Társulat főtitkárától a segítséget. Levele figyelmet váltott ki, és dr. Drummond londoni lelkész Kolozsvárra látogat, aki megígérte, hogy értesíteni fogja a békekonferencia alelnökét tapasztalatairól. „Reményünk lehet - írja Ferencz József, hogy az ő itteni látogatása nem marad jó következmények nélkül”.

Az unitárius egyház Ferencz József vezetésével Boros György főjegyzőt jelöli ki abba a bizottságba, amelynek az volt a célja, hogy tagjai keressék fel a külföldi protestáns egyházakat, hogy azok is tegyenek lépéseket a minél kedvezőbb békefeltételek elérésére. Az erdélyi bizottság 18 tagú volt: 13 református, 2 unitárius, 2 evangélikus és 1 baptista lelkész. Boros György írja: „Fő célunk az volt, hogy egy memorandumban felvilágosítsuk a protestánsokat azon veszedelem felől, amely Erdélyt és a protestánsokat fenyegetik”.

1919-ben újraindítják az Unitárius Közlönyt, amely az egyháznak egyetlen hivatalos lapja lesz 1921-ig. Ez idő alatt püspöki körlevelek és az E. K. Tanács határozatainak közzétételére vállalkozik.

Minden védekezés ellenére Trianon bekövetkezik! Hatása egyházunk életében még súlyosabb lett volna, ha nem gondolt volna a püspök előrelátásával már a korábbi újjászervezésre. Az első lényeges intézkedés az Unitárius Irodalmi Társaság (UIT) megszervezése volt, amely lehetőséget teremtett a szellemi—lelki kibontakozásra.

Az Unitárius Irodalmi Társaság megalakításának szükségességét már 1918. június 18-án javasolja Bárka József korondi lelkész. Tényleges megalakulására 1920. augusztus 29—30. napjain tartott Főtanácsi gyűlést megelőző napon kerül sor. Ekkor fogadták el a társaság Alapszabálytervezetét. Érdeemes ismertetnünk a vezetőség tagja-

it: elnök: Ferencz József püspök, igazgató: Ferenczy Géza főgondnok, alelnökök: Költő Gábor, Boros György és Vári Albert, főtitkár: Borbély István, pénztárnok: Gálffy Zsigmond, valamint 3 tiszteletbeli és 30 választmányi tag.

A Társaság „lendületes munkásságát” a vidéki felolvasásokkal kezdte meg. Ezek voltak az ún. vándorgyűlések, amelyek a bizonytalankodó, reményvesztett lelkekben a helytállás, a megmaradás eszméit ébresztgették. Az egyház vezetősége felismerte, hogy a megtartás érdekében ki kell menni a hívek közé, személyes kapcsolatok kialakítása a fontos. Helyesen jegyzi meg Gál Kelemen: „ez nemcsak egyházépítő misszió volt, hanem fajmentő és fenntartó munka is”. Négy év alatt 20 vándorgyűlést tartottak. A vándorgyűlések átfogták Erdély minden vidékén található unitárius egyházközségeket. Az anyagi nehézségek miatt 1924-től sajnos megritkulnak a kiszállások, de a magvetés már megtörtént. Kétségtelenül helyes a megállapítás. „Az Unitárius Irodalmi Társaságban tömörült erő az, amely képes olyan általános jelentőségű értékeket termelni, amelyekkel egyedül tehetünk bizonyosságot arról, hogy úgy is mint vallás, úgy is mint faj, az általános világkultúra szempontjából értékesek vagyunk”.

A Társaság újraindítja 1922-től a *Keresztény Magvetőt*, amelynek irodalmi rovatát *Erdélyi Irodalmi Szemle* címen 1923-ban (november 29.) önálló mellékleté fejlesztik. A melléklet felekezeti különbség nélkül az erdélyi szépirodalmi és tudományos életet igyekezett szolgálni. 1925-ben a Társaság megindította az Unitárius Könyvtár kiadványsorozatát, amelyből már abban az évben négy füzet jelenik meg.

Ferencz József már 1922-ben megbeszéléseket folytat az állam képviselőivel, hogy hogyan tudná a megváltozott körülmények között gyakorolni püspöki jogát a Magyarországon élő unitárius egyházközségek felett (4 anya- és több leányegyházközség). A kultuszminiszter egy memorandum benyújtását javasolja a kormányhoz, amelyet ő maga meg is tett. Az eredmény azonban váratott magára.

Az ősz főpásztor 1924-ben Bukarestbe utazik (június 2–6.) és napokon keresztül egyházunk, iskoláink és népünk helyzetéről tárgyal a királlyal és különböző miniszterekkel. Az eredmény azonban kevés, megjegyzi, hogy „különösen a közoktatásügyi miniszternél, mondhatni semmire sem jutottam”. Bukaresti útja közben írja: „...folytonosan gondoltam arra, hogy én most Budapest helyett Bukarestben vagyok,

mégpedig, mint új hazám fővárosában. Ezzel a gondolattal sehogy sem tudok kibékülni". Amitől féltette iskoláinkat, az bekövetkezett: az Angelescu-féle „baccalaureatusi” iskolatörvény 1925-ben megjelent, amely a román nyelv szigorú alkalmazását és számonkérését szorgalmazta. Ebben az esztendőben a kolozsvári kollégium 30 érettségiző diákjából 29 megbukott, de így volt ez más magyar iskoláknál is, 85–90%-os bukás. Keserűen fakadt ki: „Angelescu a magyarfaló közoktatásügyi miniszter, akit inkább Diabolusnak kellene nevezni”.

Egyházunk akkori főgondnoka, Petrichevich Horváth Kálmán szintén aggodalmaskodik iskoláink jövőéért „ az állami” intézkedések nemcsak iskoláinkban kívánja korlátozni a szabad igazgatásunkat, hanem a magyar anyanyelvünket a háttérbe szorítva, a zsenge fiatal-ság fogékony lelkébe ilyen gondolatokat akar beoltani: „ne ragaszkodjatok annyira anyanyelvetekhez, autonómiátokhoz, itten anélkül is jól megéltek, ha hallgattok a mi szavunkra....de Petőfi, Kossuth és Széchenyi népe nem lehet saját nevének meggyalázója. De szükséges a védekezés és egyházunk mindent megtett és megtesz, hogy ez be ne következzen”.

Az egyház lelki, morális, anyagi talpraállításában óriási támogatást jelentett az a segítség, amelyet az angol és amerikai unitáriusok nyújtottak. 1922-ben egy több tagból álló amerikai és angol küldöttség látogatta meg egyházunkat. A tárgyalások központi témája egyházi és iskolai kérdések voltak. Ekkor született meg a testvéregyházközi kapcsolat kiépítésének lehetősége, amely, ha sokszor akadozva is, de a második világháborúig működött. 1989 után ismét intenzív munka folyik ezen a téren. A küldöttség nemcsak az egyház vezetőivel tárgyalt, hanem mintegy 50 egyházközséget is meglátogatott.

Nehéz lenne konklúziót levonni a dolgozatban tárgyalt Trianon előtti, alatti és utáni kérdésekről. De tény az, hogy Ferencz József józan megfontolásával, előrelátó bölcsességével, tekintélyével, súlyával, erkölcsi tartásával és mély vallásos hitével nemcsak az egyház megmentésén, hanem olyan stratégiák kidolgozásán is fáradozott, amelyek ma is elismerést érdemelnek.

Sok kezdeményezés kiállta az idők próbáját, és tanulságul szolgálnak napjainkban is egyházunk és egyetemes magyar kultúránk számára.